

شناسایی قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری و تأثیر آن بر جذب گردشگر در شهرستان املش

نصراله مولائی هاشجین^۱: استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رشت، رشت، ایران
حیدر ابراهیمی: کارشناس ارشد مدیریت شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

چکیده

شهرستان املش بدلیل برخورداری از جاذبه‌های گردشگری با چشم‌اندازهای زیبا و غنی از آثار باستانی، از موقعیت ممتازی در پهنه جغرافیای گیلان برخوردار است. لکن به جهت در بن بست قرار گرفتن املش و عدم توجه مسئولین محلی در زمینه برنامه‌ریزی و اقدام در جهت معرفی جاذبه‌ها و توسعه زیرساخت‌ها موجب شده است تا گردشگران از وجود پتانسیل‌های شهرستان اطلاع چندانی نداشته باشند و در نتیجه گردشگری در املش کم‌رنگ جلوه نماید. تحقیق حاضر با هدف شناسایی قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری املش و اقدام در جهت معرفی جاذبه‌ها به منظور رونق گردشگری و توسعه شهرستان تدوین گردیده است. روش پژوهش از نوع مطالعات توصیفی و تحلیلی است، برای تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی استفاده گردیده، فرضیات در زمینه توانمندی جاذبه‌ها در جهت توسعه گردشگری املش بیان شده است. در بررسی آزمون فرضیه‌های این تحقیق، از آزمون نسبت‌های P و با استفاده از نتایج پرسشنامه‌ها، فرضیات با ۹۵ درصد سطح اطمینان آزمون گردیدند. برابر نتایج حاصله از ارزیابی‌های صورت گرفته، عملاً قابلیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی املش تأیید و توانمندی قابلیت‌ها در جذب گردشگران داخلی و خارجی مثبت ارزیابی شده که می‌توانند موجبات رونق گردشگری و توسعه شهرستان را فراهم سازند. همچنین موقعیت کوهستانی و بیلاقی شهرستان املش، قابلیت و توانایی آن را دارد از طریق شیوه‌های مختلف منجر به جلب و جذب گردشگر و رونق گردشگری در املش و رشد بالندگی شهرستان را رقم زند.

واژه‌های کلیدی: قابلیت، جاذبه‌های گردشگری، گردشگر داخلی، گردشگر خارجی، شهرستان املش.

^۱. نویسنده مسئول: nmolaeih@iaurasht.ac.ir ۰۹۱۱۱۳۱۱۷۵۱

بیان مسأله:

در طول تاریخ حرکت و سفر به نقاط مختلف دستاوردهای بسیاری داشت و موجب کشف و پیدایش پدیده‌های زیادی شد که یکی از این موارد پیدایش گردشگری می‌باشد. این فعالیت از نیمه دوم قرن بیستم مورد توجه جدی قرار گرفت. کشور ایران به لحاظ پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های لازم برای جلب سرمایه‌گذاری و تنوع جاذبه‌ها؛ به قدری است که تقریباً برای هر سلیقه‌ای انگیزه کافی برای سفر به این کشور وجود دارد. امروزه اهمیت گردشگری و جهانگردی و لزوم بررسی و تحقیق در مورد آن با توجه به نقش‌های مهم اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر هیچ کسی پوشیده نیست این فعالیت در دنیای کنونی به صورت یکی از مهم‌ترین عوامل تولید ثروت، کار، ایجاد پویایی جابجایی انسان‌ها و ثروت ملت‌ها درآمده است. مطالعات نشان داده‌اند که بین رشد گردشگری و رشد و توسعه اقتصادی کشورها رابطه‌ای مثبت و معنی دار وجود دارد. در حقیقت می‌توان گفت در دنیای امروز گردشگری به یکی از فعالیت‌های پیش‌تاز اقتصادی تبدیل شده است. گردشگری می‌تواند تأثیر مهمی بر افزایش اشتغال و درآمدهای مرتبط با مکان‌های اقامتی و نیز درآمدهای دولتی کشورها داشته باشد به گونه‌ای که از هر شش شغل مهم در دنیا، یکی در ارتباط با گردشگری بوده و به ازای هر بیست گردشگری در کشور یک شغل ایجاد می‌شود. در ایران تاکنون در زمینه جذب گردشگری موفق عمل نشده است. در حالی که کشور ما می‌تواند پذیرای بیست میلیون گردشگر با درآمدی در حد ده میلیارد دلار در سال باشد. ایران با داشتن زمینه‌ها و جاذبه‌های گردشگری مخصوص به خود، در زمره ده کشور طراز اول دنیاست. در این راستا استان گیلان به لحاظ برخورداری از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی، فرهنگی و مذهبی از بهترین محدوده‌های جغرافیایی جاذب گردشگری در ایران است.

بر همین اساس شهرستان املش از نقاط کمتر شناخته گردشگری استان گیلان، می‌باشد. این شهرستان به دلیل برخورداری از کوه‌های پوشیده از جنگل، جلگه‌های سرسبز، دره‌ها و رودخانه‌ها و چشمه‌سارها، جاذبه‌های تاریخی و مناطق کوهستانی - ییلاقی با چشم‌اندازی زیبا از موقعیت ممتازی در پهنه جغرافیایی استان برخوردار است. یکی از ضرورت‌های این تحقیق شناسایی جاذبه‌ها و امکانات گردشگری املش و اقدام در جهت معرفی و شناساندن آنها بمنظور جذب گردشگر است، بدین طریق مسئولان محلی و شهرستان به تکاپو افتاده و زمینه را به منظور جذب و جلب بخش خصوصی جهت سرمایه‌گذاری و تقویت زیرساختها و امکانات که منجر به جذب گردشگران داخلی و خارجی شود، فراهم سازند. این عوامل نه تنها تأثیرات اقتصادی در ناحیه بر جای می‌گذارند، بلکه باعث بهبود شرایط اجتماعی مردم محلی نیز می‌گردد. معرفی و شناخت قابلیت‌ها، توانمندی‌ها و جاذبه‌های گردشگری املش به منظور جذب گردشگر و بهبود سیستم مدیریت شهری و روستایی در توسعه و رونق گردشگری به منظور افزایش درآمدهای محلی و بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی شهرستان از اهداف تحقیق حاضر به شمار می‌روند.

پیشینه تحقیق:

در اواسط دهه ۱۳۴۰ ه.ش و در اوایل دهه ۱۳۵۰ نظر به درآمد هنگفت ناشی از فروش نفت و رویای تبدیل ایران به جرگه‌ی کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی جهان در تهیه برنامه‌ی عمرانی پنج ساله چهارم کشور (۱۳۵۱-۱۳۴۶) گردشگری به عنوان یک بخش مستقل در نظر گرفته شد. در سال ۱۳۵۹ دفتر ایرانگردی و گردشگری به منظور پرداختن به امور ایرانگردی و گردشگری، در سطح کشور تشکیل گردید (زمانی و همکاران، ۱۳۷۴). در ایران اولین بار حسین شکوئی به این مسئله توجه نمود و در سال ۱۳۵۴ کتابی تحت عنوان «مقدمه‌ای بر جغرافیای گردشگری» تألیف کرد، که در آن مفهوم گردشگری و اصول کلی جغرافیایی حاکم بر آن را به تفصیل مورد توجه قرار داد. طرح منطقه‌ای برای توسعه گیلان و مازندران یکی از اولین طرح‌های ساختاری است که منطقه را تحت پوشش قرار می‌-

دهد که برای به وجود آوردن اطلاعات مختصر درباره‌ی موقعیت موجود از این دو استان آماده شده و نقطه نظرانی را برای توسعه آنها عنوان می‌کند. عوامل تأثیرگذار بر جمعیت نیروهای بالقوه اقتصادی، تسهیلات گردشگری و غیره به عنوان موارد جغرافیایی واحد (منحصر به فرد) از گیلان و مازندران در بین این مباحث است. دیگر تحقیقات در این زمینه به شرح زیر می‌باشد:

- روشن بابایی همتی (۱۳۸۲)، توان‌یابی جاذبه‌های گردشگری شهرستان رشت با تأکید بر گردشگری روستائی.
- محمدرضا کریم زاده مقدم (۸۲-۱۳۸۱)، ساماندهی فضایی سکونتگاههای روستائی مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان رشت، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- رضا معصومی راد (۱۳۷۸)، توریسم در گیلان، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان.
- احمد شیدایه در نتیجه گیری پایان نامه کارشناسی ارشد خود عوامل دریا و طبیعت سبز استان را عوامل مؤثر در جذب گردشگری استان گیلان دانسته و عدم وجود امکانات رفاهی در کنار این دو عامل را عامل کاهش میزان گردشگری در منطقه عنوان کرده است. مسائلی مانند عدم وجود راه مناسب که جوابگوی میزان تردد وسیله نقلیه بخصوص در ایام و فصول گردشگری مانعی برای جذب بیشتر گردشگری عنوان و همچنین گرانی و بالا بودن سطح هزینه مسافران اشاره ای داشته است (شیدایه، ۱۳۷۵).
- از دیگر تحقیقات می‌توان به پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان بررسی قابلیت‌ها و توانمندی‌های شهرستان رشت در جذب گردشگر و ارائه راهکار جهت توسعه آن توسط مریم عاطفت طلبی (۱۳۸۶) اشاره نمود که بر اساس نتایج تحقیق می‌توان اذعان داشت که جاذبه‌های طبیعی در شهرستان رشت اصلی‌ترین عامل جذب گردشگری به شهرستان و عدم وجود برنامه ریزی و مدیریت صحیح و نبود امکانات رفاهی و راه مناسب و گرانی، موانع عدم گردشگری در این شهرستان می‌باشد. پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان شناخت پتانسیل‌ها و تنگناهای طبیعی شهر املش، با تأکید بر اقلیم که توسط محسن اسلامی (۱۳۸۴) صورت گرفته است. پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان نقش و اثرات عوامل جغرافیایی در توزیع فضایی سکونتگاه‌های روستایی شهر املش روح انگیز باستانی، وی ضمن تأکید بر جنبه‌های برنامه‌ریزی روستایی به این نتیجه رسیده است که توانمندی‌های گردشگری بخصوص از لحاظ جاذبه‌های طبیعی در سطح شهرستان املش بسیار غنی است، ولی از لحاظ تاسیسات و تجهیزات گردشگری و عمرانی ضعیف می‌باشد.
- در پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان توانمندیهای گردشگری شهرستان املش، ناهید حسن‌پور فتیده (۱۳۸۵) به این نتیجه رسیده است که جاذبه‌های طبیعی، تاریخی یادمانی و فرهنگی اصلی‌ترین عامل جذب گردشگری در شهرستان می‌باشد.

ادبیات نظری تحقیق:

نظریه جهانگردی باتلر^۱: یکی از نظریه‌هایی که در مورد جهانگردی و گردشگری مطرح است نظریه باتلر بوده، وی معتقد است، تفرجگاه‌ها یک چرخه تکاملی شش مرحله‌ای را طی می‌کنند:

مرحله اول: مرحله اکتشاف، مرحله دوم: حضور یا درگیری، مرحله سوم: مرحله توسعه، مرحله چهارم: مرحله تثبیت، مرحله پنجم: مرحله رکود، مرحله ششم: مرحله تجدید حیات.

باید توجه داشت که همیشه تفرجگاه‌ها این مراحل را پشت سر هم طی نمی‌کنند.

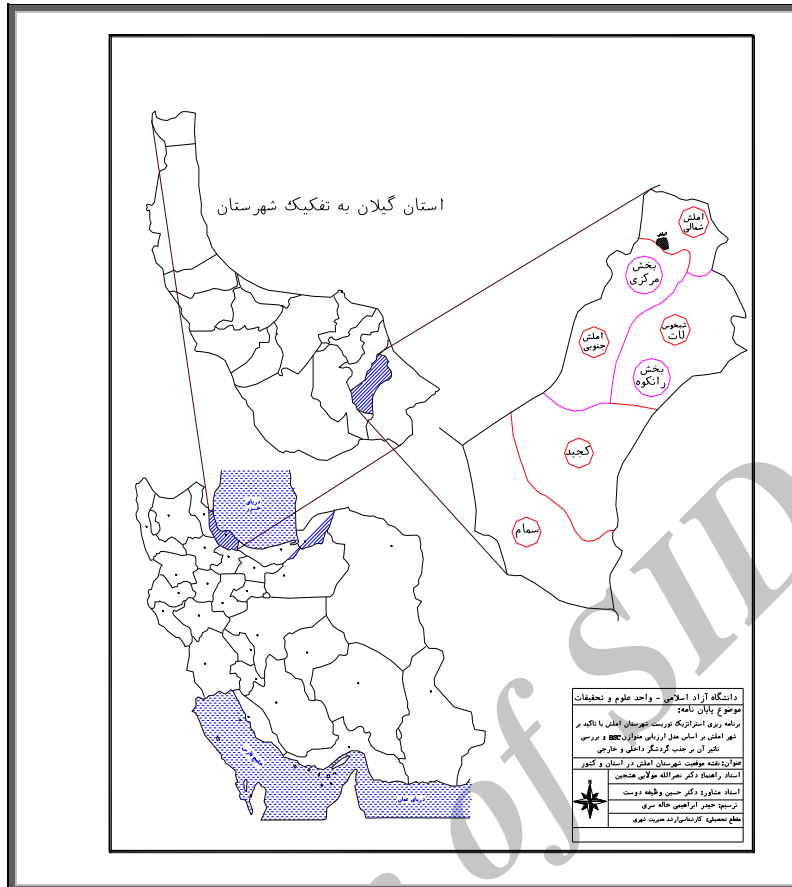
گردشگری و توسعه شهری: شهرهایی که پذیرای گردشگران هستند معمولاً شکل خاصی از خدمات گردشگری را ارائه می‌کنند، این امر معمولاً با عملکردی که اینگونه شهرها بر عهده دارند مرتبط است. جذب گونه‌های مختلف گردشگر در این شهر بر اساس وجود جاذبه‌های مورد توجه گردشگران و همچنین کیفیت بالای محصول گردشگری عرضه شده صورت می‌گیرد که خود سبب پویایی اقتصادی شهر می‌شود (صالحی فرد، ۱۳۸۲: ۲۱). بعضی از شهرها در ابعاد مختلف تفریحی، اقلیمی، فرهنگی و اجتماعی جاذب گردشگر می‌باشند، کشورهایی نظیر ایتالیا (رم، فلورانس و...) افزایش قسمت عمده درآمد خود را از این طریق تأمین می‌کنند و شهرهایی مانند: اصفهان و شهرهای سواحل شمالی و جنوبی در ایران و یا شهرهای ییلاقی از این معیار برخوردارند. این گونه شهرها از بعد نوع منطقه گردشگری به سه بخش تقسیم می‌گردند: یکی اماکن تفریح و استراحت با آب و هوای خوب، آفتاب درخشان، دریا و سواحل زیبا، دوم مجتمع‌هایی که به عنوان تفریح و تفنن به خود شکل قانونی می‌گیرند و آن دسته از شهرهایی که به سبب داشتن اماکن هنری، علمی تاریخی و مذهبی دارای شهرت هستند (وزین، ۱۳۷۸: ۱۰۰-۹۹)، بسیاری از مسئولان شهری به گردشگری به مثابه عاملی برای تسریع روند بهبود شهری می‌نگرند و چنین می‌اندیشند که توسعه گردشگری نیز دارای روند اداری است. بنابراین با بررسی مدل‌ها و نظریات در خصوص موضوع مورد تحقیق منتج به برنامه‌ریزی صحیح در روند توسعه محدوده مورد مطالعه خواهد شد. مدل تقاضای جهانگردی یوزال^۱ و کرامپتون^۲ و مدل تقاضای جهانگردی دیاموند^۳ نیز از دیگر نظریه‌های تحقیق به شمار می‌رود.

محدوده مورد مطالعه:

قلمرو پژوهش، شهرستان املش می‌باشد که بعنوان یکی از شهرستان‌های جدید استان گیلان است و در شرق آن واقع شده است. این شهرستان ۴۰۳/۱۸ کیلومتر مربع مساحت دارد. طول شهرستان ۳۵ کیلومتر و پهنای متوسط آن ۱۲ کیلومتر است. این شهرستان بین ۳۶ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۷ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی و میان ۵۰ درجه و ۶ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. از سمت شمال و شرق با شهرستان رودسر، از سمت جنوب با شهرستان سیاهکل و از سمت شمال غرب با شهرستان لنگرود همسایه است. شهرستان املش دارای سه ناحیه عمده جلگه‌ای، کوهپایه‌ای و کوهستانی است. ناحیه کوهستانی که در جنوب شهرستان قرار دارد قسمت اعظم از مساحت شهرستان را به خود اختصاص داده است و ناحیه جلگه‌ای در شمال شهرستان و ناحیه کوهپایه‌ای در مرکز بین دو ناحیه فوق‌الذکر قرار دارد.

شهرستان املش از نظر تقسیمات اداری سیاسی دارای دو بخش به نام‌های مرکزی و رانکوه و دو شهر به نام‌های املش و رانکوه و پنج دهستان به نام‌های املش شمالی، املش جنوبی، شبخوسلات، کجید و سماس که شامل ۱۳۵ روستای دارای سکنه و ۱۳ روستای خالی از سکنه می‌باشد. (شکل شماره ۱).

1. yozal
2. Keramptow
3. Deyamon

شکل ۱- جایگاه شهرستان آملش در سطح تقسیمات کشوری

روش تحقیق:

پژوهش حاضر به صورت توصیفی-تحلیلی می‌باشد که اطلاعات آن بصورت پرسشنامه‌ای و کتابخانه‌ای جمع - آوری گردیده است. جامعه آماری شامل دهیاران، رؤسای شوراهای اسلامی روستا و شهر می‌باشند. برای تعیین اندازه نمونه ابتدا مبادرت به تعیین اندازه روستاهای نمونه بر اساس فرمول کوکران عمل گردید. بدین طریق فضاهای مورد مطالعه به تعداد ۳۹ روستا در سطح پنج دهستان در دو بخش و نیز دو شهر از شهرستان تعیین گردید. اما برای تعیین اندازه واقعی نمونه، پرسشنامه طراحی شده بین تعداد چهارده نفر از مخاطبین جامعه مورد مطالعه برای سنجش روایی پرسشنامه‌ها و نیز برآورد حجم نمونه از طریق محاسبه واریانس توزیع گردید و با واریانس نمونه ۵/۳۱۸ سپس به محاسبه تعیین اندازه جامعه نمونه با احتمال خطا ۵ درصد با توجه به فرمول پرداخته و در نتیجه برای اینکه نظر جامعه نمونه بیانگر نظر جامعه‌ی اصلی باشد ۱۵۵ پرسشنامه در دو نوع عمومی و تخصصی بین مخاطبین توزیع گردید که تعداد ۱۱۵ پرسشنامه تکمیل و مسترد شد. سنجش اعتبار و پایایی تحقیق و ابزار و وسیله اندازه‌گیری از ضریب آلفای کرونباخ با ضریب ۸۹ درصد استفاده شده است و در رابطه با اعتبار نیز علاوه بر آشنایی محققین بر موضوع مورد مطالعه و اینکه از پرسشنامه مناسبی استفاده شده است ولیکن با این حال نظرات صاحب

۱- فرمول محاسبه تعیین اندازه جامعه نمونه با احتمال خطای ۵ درصد

$$n = \frac{(Z_{\alpha/2})^2 \times \alpha^2}{\epsilon^2} = \frac{(1.96)^2 \times 0.101}{0.05^2} \quad n = 155$$

نظرات مرتبط نیز اخذ و در تدوین پرسشنامه لحاظ گردید و بر این اساس پرسشنامه نهایی تنظیم و در نتیجه روایی وسیله اندازه‌گیری به طریق محتوایی و صوری حاصل شده است.

در پژوهش حاضر برای توصیف یافته‌ها از جداول توزیع فراوانی استفاده و به کمک نمودار نشان داده شده و در زمینه استنباط، از آزمون Z و نسبت‌های P بهره‌گیری و عمل گردیده است. همچنین جاذبه‌های گردشگری، اعم از جاذبه‌های طبیعی و جاذبه‌های دست‌ساز بشری، به عنوان متغیر مستقل و گردشگری و گردشگران بعنوان متغیر وابسته مطرح می‌باشند. برای بررسی و توصیف داده‌های تحقیق از جداول و نمودار استفاده شده است.

جدول ۱- قابلیت‌ها و جاذبه‌های شهرستان املش

ردیف	قابلیت‌ها	عناصر جاذبه‌های گردشگری	مکان و محدوده‌های جغرافیایی در سطح شهرستان
۱	جاذبه‌ها و چشم‌اندازهای طبیعی	رودخانه‌ها	شلمانرود-کیارود-پلرود
		جنگلهای غنی از پوشش گیاهی	جنگل بلوردکان-جنگل در توش
		تالاب‌ها	تالاب زیبای زربيجار
		غارهای طبیعی	غار قلاکوتی - ملاقوه-غار فراچاه در ملجاشت-غار زیر میل امام - غار شرچاک - غار کاکرود - غار لیارود در بلوردکان - غار تلابن در استخر سر
		کوهستان‌ها و نواحی ییلاقی	۷۰ درصد از اراضی شهرستان املش در نواحی کوهستانی با شیب تند واقع شده است.
۲	جاذبه‌های یادمانی و تاریخی	حیات جانوری	شغال - گراز - گوزن مارال و شوکا - گربه جنگلی - موش سیاه - موش کشتزار - گرگ - سمور آبی - خرس قهوه‌ای - پرندگان و آبزیان - حشره خواران - خارپشت اروپایی
		قلعه‌ها	قلعه گرمارود - قلعه میل امام - قلعه استخر سر - قلعه نفت خانی - قلعه الن کلنگا - قلعه قلاکوتی
		پل‌های تاریخی	پل تاریخی شاه عباس در بلوردکان - پل خشتی چینی جان
		محوطه‌های باستانی	محوطه باستانی امام - محوطه باستانی سمم - بقایای عرصه‌های تاریخی و محوطه‌های یادمانی در نواحی ییلاقی
		گورستان‌های باستانی	گورستان‌های باستانی تماجان - گورستان باستانی دیمانجانکش
۳	جاذبه‌های مذهبی و مراکز زیارتی	بناهای تاریخی	سر تربت امام - میل امام - خانه‌های صوفی
		مساجد	تعداد ۱۳۳ مسجد در سطح شهرستان املش
		بقاع متبرکه	تعداد ۷۴ بقعه متبرکه در سطح شهرستان املش
۴	جاذبه‌های فرهنگی و ورزشی	تکایا و حسینیه‌ها	تعداد دو واحد تکیه و حسینیه
		جاذبه‌های فرهنگی	تعداد ۲ واحد کتابخانه - یک مرکز کانون فکری و پرورش کودکان - چندین واحد مدرسه ابتدائی، راهنمائی و دبیرستان - تعداد یک مرکز پیش‌دانشگاهی - تعداد یک مدرسه شبانه‌روزی - تعداد یک دبیرستان شبانه‌روزی - تعداد یک واحد دانشگاه پیام نور
		ورزش‌های سنتی	لافند بازی - کشتی گیله مردی
		بازی‌های محلی	اشکل و ماربازی - آجر بازی - بیلی بیلی مار - گیس، گیس، گیس بادم سم حافظ کولکافیس - قیش بازی - آغوزبازی کش پاره - آغوز بازی یک پا - لیسک بازی - چهار سنگ
		سرگرمی‌های محلی	عسله و روغنه - جیج و بیج - نه خانه - چشمک بازی - پوچ و مال

آب آشامیدنی - برق - تلفن - گاز - راه ارتباطی	خدمات زیر بنایی (زیرساخت ها)	جاذبه های اقتصادی و تأسیسات گردشگری	۵
دو واحد پذیرایی در شهر املش - دو واحد پذیرایی بین راهی در هلو دشت و خسیب دشت - هفت واحد پلوکباب و چایخانه	تأسیسات پذیرایی		
واحد اقامتی در خسیب دشت - یک واحد دوبلکس در خسیب دشت - واحد اقامتی در دست ساخت در املش	مکانهای اقامتی		
سه پارک عمومی بمساحت ۹۲۵۰۰ متر مربع در شهر املش - یک پارک به مساحت ۳۰۰۰۰ متر مربع در شهر رانکوه	پارک عمومی		
سه شنبه بازار املش - شنبه بازار رانکوه	بازار روز		

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

یافته‌های تحقیق:

در تحقیق حاضر از کل پاسخگویان ۸۶ درصد را مردان و ۱۴ درصد را زنان تشکیل می‌دادند. از نظر سنی ۶۸/۶ درصد بین ۲۰-۴۰ سال و ۲۶/۹ درصد ۴۰-۶۵ سال بوده و از نظر میزان سواد نیز ۱۳/۹ درصد زیر دیپلم، ۲۵/۲ درصد دیپلم، ۱۰/۴ کاردانی، ۳۰/۴ کارشناسی و ۱۱/۳ درصد کارشناسی ارشد و دکترا بوده‌اند. (جدول شماره ۲).

جدول ۲- توزیع تعداد و درصد پاسخگویان بر اساس جنس

ردیف	شرح	مرد		زن		جمع	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱	مدیران روستا - شهر	۴۳	۶/۹۵	۲	۴/۴	۴۵	۱۰۰
۲	شهروندان شهرستان املش	۵۶	۸۰	۱۴	۲۰	۷۰	۱۰۰
	جمع	۹۹	۸۶	۱۷	۱۴	۱۱۵	۱۰۰

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

جاذبه‌های طبیعی: آب و هوای مطلوب مناطق کوهستانی و غارهای طبیعی تنوع ناهمواری‌ها و نواحی بیلاقی، رودخانه‌های بزرگ، چشمه‌های آب معدنی نواحی جنگلی، پارک‌های حفاظت شده، حیات وحش و زیبایی پوشش گیاهی از جمله پدیده‌های طبیعی محسوب می‌شود که استفاده بهینه و بهره‌جویی از چنین جاذبه‌هایی برای جذب گردشگر نه تنها رضایت خاطر آنان را فراهم می‌سازد بلکه به توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی میزبان می‌افزاید. در واقع اساس فعالیت گردشگری این استان را جاذبه‌های طبیعی آن تشکیل می‌دهند. اکوتوریسم که در استان گیلان انگیزه اصلی و شکل غالب دارد، بر مبنای همین نهادهای طبیعی شکل می‌گیرد. از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری شهرستان املش می‌توان به رودخانه‌ها، تالاب‌ها، غارهای طبیعی، کوهستان و نواحی بیلاقی، جنگل‌ها و حیات جانوری اشاره نمود.

جاذبه‌های یادمانی و تاریخی: شهرستان املش از نظر دارا بودن عرصه‌های تاریخی و یادمانی بسیار غنی است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به؛ تمدن املش، قلعه‌ها شامل؛ قلعه میل امام، قلعه سر ملجادشت، قلعه نفت خانی، قلعه آلن لنگا در روستای کجیدو قلعه فلاکوتی، پل تاریخی بلوردکان، محوطه‌های باستانی و گورستان باستانی تماجان و گورستان باستانی دیما جانکش که در روستای اُمام در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده است، اشاره نمود. (جدول شماره ۳ و ۴).

جدول ۳- توزیع تعداد و درصد جاذبه‌های طبیعی گردشگری شهرستان املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	جنگل	۹	۳/۱۵	۳/۱۵
۲	مرتع	۹	۳/۱۵	۵/۳۵
۳	چشمه	۷	۹/۱۱	۵/۶۴
۴	آبشار	۵	۵/۸	۷۳
۵	رودخانه	۲	۳/۳	۷۶/۳
۶	تمام موارد	۹	۳/۱۵	۶/۹۱
۷	سایر	۵	۴/۸	۱۰۰
جمع		۵۹	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان ۱۳۹۱.

جدول ۴- توزیع تعداد و درصد جاذبه‌های فرهنگی گردشگری املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	اثار باستانی	۱۰	۲/۲۲	۲/۲۲
۲	آداب و سنن	۶	۱۳/۳	۳۵/۵
۳	ورزشهای بومی محلی	۶	۳/۱۳	۸/۴۸
۴	غذاهای محلی	۹	۲۱/۱	۶/۶۹
۵	صنایع دستی	۴	۸/۹	۸/۷۸
۶	سوغات ویژه	۸	۱۷/۸	۹۶/۶
۷	اظهار نشده	۲	۴/۴	۱۰۰
جمع		۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

جهت ارزیابی اثرات جاذبه‌های موجود بر جذب گردشگران داخلی و خارجی نتایج مطالعات نشان می‌دهد که تأثیر جاذبه‌ها بر جذب گردشگر در سطح روستاها با ۹۱/۱۱ درصد مثبت در مقابل تنها ۸/۸۹ درصد پاسخ منفی و در سطح شهرستان نیز با ۹۵/۶ درصد پاسخ مثبت در مقابل ۴/۴ درصد پاسخ منفی به تایید رسیده است. لذا می‌توان نتیجه گرفت که جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی املش موجبات جذب گردشگر در سطح بالایی را فراهم می‌نماید. (جدول شماره ۵ و ۶).

جدول ۵- توزیع تعداد و درصد تأثیر جاذبه‌های روستاها در جذب گردشگری در شهرستان املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	بله	۴۱	۹۱/۱۱	۹۱/۱۱
۲	خیر	۴	۸/۸۹	۱۰۰
جمع		۴۵	۱۰۰	

جدول ۶- توزیع تعداد و درصد زمینه‌های جذب گردشگری از طریق قابلیت‌ها و جاذبه‌ها در شهرستان املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	بله	۴۳	۹۵/۶	۹۵/۶
۲	خیر	۲	۴/۴	۱۰۰
جمع		۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

ارزیابی تأثیر جاذبه‌ها و پتانسیل‌های طبیعی و فرهنگی، در جذب گردشگران داخلی و خارجی و توسعه و رونق شهرستان، نتایج نشان می‌دهد که ۲۲/۲ درصد از نظر پاسخگویان گزینه تأثیر بسیار زیاد و ۹۵/۶ درصد تأثیر زیاد و بسیار زیاد به تأیید رسیده است. (جدول شماره ۷).

جدول ۷- توزیع تعداد و درصد تأثیر جاذبه‌های گردشگری منطقه در توسعه شهرستان املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	بسیار زیاد	۱۰	۲/۲۲	۲/۲۲
۲	زیاد	۳۳	۴/۷۳	۶/۹۵
۳	متوسط	۲	۴/۴	۱۰۰
جمع		۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۰.

طبق داده‌های جدول شماره ۸ تأثیر جاذبه‌ها بر توسعه زیرساخت‌ها، جذب جمعیت، تثبیت و ماندگاری جمعیت، اشتغال و رفع بیکاری، توسعه فرهنگی، بهبود مناسبات اجتماعی فرهنگی و اقتصادی، توسعه کالبدی نشان می‌دهد که تأثیر بسیار مثبت و در سطح بالایی می‌باشد.

جدول ۸- توزیع تعداد و درصد تأثیر جاذبه‌های گردشگری بر رفع بیکاری و ایجاد اشتغال شهرستان املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	بسیار زیاد	۱۲	۷/۲۶	۷/۲۶
۲	زیاد	۲۶	۸/۵۷	۸۴/۵
۳	متوسط	۵	۱/۱۱	۹۵/۶
۴	کم	۲	۴/۴	۱۰۰
جمع		۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۰.

بنابراین بر اساس نظر اکثر پاسخگویان و تحقیقات انجام شده، املش از قابلیت‌های طبیعی و فرهنگی در خوری برخوردار بوده که توانایی جذب گردشگران داخلی و خارجی را داراست و بر همین اساس می‌تواند موجبات توسعه و رونق شهرستان را فراهم سازد. (جداول شماره ۹، ۱۰ و ۱۱).

جدول ۹- توزیع تعداد و درصد تأثیر جاذبه‌های گردشگری در بهبود مناسبات اقتصادی شهرستان املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	بسیار زیاد	۱۹	۲/۴۲	۲/۴۲
۲	زیاد	۲۲	۹/۴۸	۱/۹۱
۳	متوسط	۴	۹/۸	۱۰۰
جمع		۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۰.

جدول ۱۰- توزیع تعداد و درصد تأثیر جاذبه‌های گردشگری در توسعه فرهنگی شهری املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	بسیار زیاد	۸	۸/۱۷	۸/۱۷
۲	زیاد	۲۸	۶۲/۲	۸۰/۰
۳	متوسط	۹	۲۰	۱۰۰
جمع		۴۵	۱۰۰	

جدول ۱۱- توزیع تعداد و درصد تأثیر جاذبه‌های گردشگری در بهبود مناسبات اجتماعی شهری املش

ردیف	شرح	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	بسیار زیاد	۱۱	۲۴,۴	۴/۲۴
۲	زیاد	۲۵	۵۵,۶	۸۰/۰
۳	متوسط	۹	۲۰	۱۰۰
	جمع	۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

یافته‌های تحلیلی تحقیق:

فرضیه تحقیق: بیلاقی بودن محدوده مورد مطالعه با وجود جاذبه‌های تاریخی، یادمانی، اجتماعی و طبیعی فراوان می‌تواند در توسعه و رونق گردشگری و جذب گردشگر اعم از داخلی و خارجی نقش مؤثر ایفا و منجر به رشد و شکوفایی شهرستان گردد.

جهت تعیین برخورداری شهرستان املش از انواع قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری ضمن مطالعات پیمایشی در قالب پرسشنامه طی ۲۱ سؤال در مبحث قابلیت‌ها و جاذبه‌های توریستی روستاها، شهرها و شهرستان املش مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند؛ که بر اساس مشاهدات و نظر اکثر پاسخگویان که مدیران شهر و روستا هستند، وجود جاذبه‌های طبیعی، تاریخی یادمانی و فرهنگی تأیید و از تنوع قابل قبول اعم از جنگل، مرتع، موقعیت کوهستانی و بیلاقی چشمه آبشار غار رودخانه، آثار باستانی، آداب و سنن، بازیهای بومی و محلی ورزش‌های سنتی غذاهای محلی، صنایع دستی، سوغات ویژه و ... بوده است. بدین ترتیب وجود جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی مورد تأیید قرار می‌گیرد و فرضیه به اثبات می‌رسد. (جدول شماره ۱۲).

جدول ۱۲- توزیع تعداد و درصد توانمندی شهرستان در قابلیت‌ها و جاذبه‌های موجود در جهت جذب گردشگری در

شهرستان املش

اظهارات پاسخگویان	تعداد	درصد	درصد تجمعی
بله	۴۰	۹۷/۸	۹۷/۸
خیر	۱	۲/۲	۱۰۰
جمع	۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

در ادامه تحقیق و در راستای مفاد صریح فرضیه مبنی بر تأثیر بیلاقی بودن املش با قابلیت‌های آن در توسعه و رونق گردشگری، مورد ارزیابی قرار گرفته که با توجه به جدول شماره ۱۳، ۸۲/۲ درصد از پاسخگویان پاسخ مثبت داده‌اند. (جدول شماره ۱۳).

جدول ۱۳- توزیع تعداد و درصد توانمندی مواهب موجود در توسعه و رونق گردشگری شهرستان املش

اظهارات پاسخگو	تعداد	درصد	درصد تجمعی
بله	۳۷	۸۲/۲	۸۲/۲
خیر	۰	۰	۸۲/۲
اظهار نشده	۸	۱۷/۸	۱۰۰
جمع	۴۵	۱۰۰	

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

املش از مواهب طبیعی و فرهنگی در سطح مناسب برخوردار بوده که می‌توانند در جهت جذب گردشگر نقش آفرین و تأثیرگذار باشند و بدین طریق در توسعه و رونق گردشگری املش نیز مؤثر واقع گردند. اما به منظور اثبات شدت اثرات قابلیت‌های طبیعی و فرهنگی املش در هریک از شاخصه‌های توسعه شهرستان، مراتب طی ۹ سؤال از مدیران شهرها و روستاهای نمونه مورد بررسی قرار گرفته که براساس نتایج حاصله به شرح ذیل به آزمون هر یک پرداخته شده است:

الف: آزمون نقش و تأثیر قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری شهرستان در توسعه زیرساخت‌ها

قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری املش با عث توسعه زیرساخت‌ها نمی‌شود $H_0 =$

قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری املش باعث توسعه زیرساخت‌ها می‌شود $H_1 =$

اگر فرضیه صفر در سطح مورد نظر پذیرفته شود و فرضیه‌های مقابل رد گردد نتیجه می‌گیریم که قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری املش نمی‌تواند در توسعه زیرساخت‌ها نقش بیافریند و اگر چنانچه فرض صفر رد شود، بیانگر این است که قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری املش در توسعه زیرساخت‌های شهرستان تأثیرگذار است. با توجه به محاسبات انجام شده براساس فرمول چون Z محاسبه شده از Z جدول آماری در سطح $a = 5\%$ بیشتر است $6 > 1/64$ بنابراین این قسمت از فرض اول با اطمینان ۹۵ درصد پذیرفته می‌شود. (جدول شماره ۱۴).

جدول ۱۴- تأثیر قابلیت‌ها و جاذبه‌های توریستی املش در توسعه روستاها، شهرها و شهرستان

نتیجه آزمون	شرح نظرات شاخص‌های توسعه	بسیار زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
قبول	توسعه‌ی زیر ساخت‌ها	۱۰	۲۲/۷	۳۲	۷۲/۷	۲	۴/۶	۰	۰	۰	۰
رد	جذب جمعیت	۸	۱۸/۲	۳۳	۷۵	۳	۶/۸	۰	۰	۰	۰
قبول	تثبیت و ماندگاری جمعیت	۲۱	۴۷/۷	۱۸	۴۰/۹	۵	۱۱/۴	۰	۰	۰	۰
رد	رفع بیکاری و ایجاد اشتغال	۱۱	۲۵/۶	۲۵	۵۸/۱	۵	۱۱/۶	۲	۴/۷	۰	۰
قبول	توسعه فرهنگی	۸	۱۸/۲	۲۷	۶۱/۴	۹	۲۰/۴	۰	۰	۰	۰
رد	مناسبات اجتماعی	۱۱	۲۵	۲۴	۵۴/۵	۹	۲۰/۵	۰	۰	۰	۰
قبول	توسعه فیزیکی (کالبدی)	۷	۱۵/۹	۳۰	۶۸/۲	۷	۱۵/۹	۰	۰	۰	۰
رد	بهبود مناسبات اقتصادی	۱۹	۴۳/۲	۲۱	۴۷/۷	۴	۹/۱	۰	۰	۰	۰
قبول	بهبود مناسبات فرهنگی	۸	۱۸/۶	۲۶	۶۰/۵	۹	۲۰/۹	۰	۰	۰	۰

منبع: مطالعات میدانی نگارنده‌گان، ۱۳۹۱.

از آنجایی که برخورداری املش از مواهب مختلف طبیعی و فرهنگی و نیز قابلیت و توانایی هر یک از مواهب طبیعی و فرهنگی در جذب گردشگر و توسعه گردشگری مورد تأیید واقع شده‌اند و از طرفی با توجه به محاسبات انجام شده چون Z های محاسبه شده همگی از Z جدول آماری در سطح $a = 5\%$ بیشتر هستند، بنابراین فرضیه اول با سطح اطمینان ۹۵ درصد پذیرفته می‌شود. بنابراین بیلابقی بودن شهرستان با وجود جاذبه‌های طبیعی،

$$1- Z = \frac{P - P_0}{\sqrt{\frac{P_0(1-P_0)}{N}}} = \frac{.46 - .50}{\sqrt{\frac{.50(1-.50)}{66}}}$$

$$P \leq 50\% \quad H_0$$

$$: P > 50\% \quad Z_{\alpha/2} = 1/64 \quad H_1$$

فرهنگی، تاریخی، یادمانی و اجتماعی فراوان، می‌تواند در توسعه و رونق گردشگری و جذب گردشگر اعم از داخلی و خارجی ایفای نقش نموده و منجر به توسعه و شکوفایی شهرستان گردد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها:

شهرستان املش در استان گیلان یکی از شهرستان‌های غنی از پتانسیل‌ها و جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی است که می‌تواند به یکی از پر جاذبه‌ترین شهرستان‌های استان برای جلب گردشگر مبدل شود. سالانه صدها هزار نفر از این منطقه در فصول مختلف دیدن می‌کنند و لیکن به دلیل عدم برنامه‌ریزی صحیح و اصولی در جهت معرفی پتانسیل‌ها و توسعه زیرساخت‌ها موجب شده است تا املش شاهد حضور گردشگران عبوری باشد، چرا که گردشگران نیاز به مکانی برای اقامت و استراحت دارند. لذا بدلیل عدم وجود زیر ساخت‌ها بالأخص اماکن اقامتی و مراکز رفاهی و خدماتی، قابلیت تبدیل گردشگران عبوری به گردشگران پایدار و ماندگار فراهم نشده است. نتایج حاصل از مطالعات میدانی و تحلیل پاسخ سؤالات پرسشنامه‌ها حاکی از توانمندی آن در این عرصه می‌باشد که در سطور زیر به اختصار به بیان نتایج آن پرداخته شده است:

- روستاهای املش از همگنی‌های قابل قبولی برخوردار و مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف فراهم است.
- فعالیت عمده در روستاهای نمونه، باغ‌چای، دامداری، زراعت و کشت برنج زنبورداری، باغ‌فندق و گردو، صید و صیادی، صنایع دستی، نوغانداری است که مبین تنوع در مشاغل تولیدی و کشاورزی است.
- مشکلات مهم روستاها و شهرستان، مسئله خشکسالی است که با توجه به فعالیت و شغل غالب منطقه که کشاورزی است، آینده فعالیت کشاورزی آسیب پذیر خواهد بود.
- به دلیل تنوع پتانسیل‌ها و جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی، قابلیت برنامه‌ریزی در جهت جذب گردشگر در فصول مختلف فراهم است.
- توانایی جاذبه‌های گردشگری املش در جهت تأثیر مثبت بر هریک از شاخصه‌های توسعه‌ای اعم از زیرساخت‌ها، حفظ و ماندگاری جمعیت، رفع بیکاری و ایجاد اشتغال، توسعه فرهنگی، بهبود مناسبات اجتماعی، توسعه کالبدی، توسعه مناسبات اقتصادی به تأیید رسیده که می‌تواند موجبات رونق صنعت گردشگری و در نتیجه توسعه شهرستان را فراهم سازد.
- در نتیجه درمی‌یابیم که املش از نظر برخورداری از جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی تأثیرگذار در گردشگری، در جایگاه ممتازی در سطح استان قرار دارد و عملاً شاخصه‌های مطلوب نظر گردشگران را داراست. با توجه به بررسی به عمل آمده و استنباط ناشی از نتایج قبلی برای رشد و توسعه گردشگری املش استفاده از پیشنهادات و راهکارهایی که ذیلاً آمده است، می‌تواند برای بهبود وضعیت مثمرتر باشد.
- ✓ با تهیه دفترچه‌های راهنمای گردشگری از مناظر دیدنی روستاها می‌توان به معرفی پتانسیل‌ها و جاذبه‌های شهرستان پرداخت.
- ✓ طی برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت ساخت اماکن سنتی مناسب در داخل بافت روستاهای مستعد برای عرضه محصولات صنایع دستی و تولیدات کشاورزی روستائیان در دستور کار قرار گیرد.
- ✓ احداث خانه‌های معلم در سطح روستاها و شهرهای شهرستان و نیز استفاده از مدارس روستاهایی که بعلت کاهش جمعیت دانش‌آموزی تعطیل شده‌اند، جهت محل‌های اقامت گردشگران فرهنگی، با عنایت به اینکه تقاضای زیادی در این زمینه وجود دارد.

- ✓ اولویت توسعه و ایجاد مراکز و تأسیسات ارزان قیمت گردشگری در محورها و قطب‌های اصلی گردشگری شهرستان اعم از اردوگاهها و استراحتگاه‌های موقت جنگلی و بین راهی.
- ✓ احداث راه ارتباطی مناسب بین شهر املش با محدوده‌های جنگلی و بیلاقی آن که در حال حاضر از داشتن راه ارتباطی جلگه با بیلاقات محروم است و از شهرستان‌های همجوار صورت می‌گیرد.
- ✓ استفاده از خانه باغ‌های موجود بعنوان اقامتگاه‌های خانگی برای اسکان گردشگران روستایی.
- ✓ ایجاد کمپینگ‌های مناسب اقامتی در مراکز دیدنی و زائرسرایی در مراکز زیارتی و اماکن متبرکه.
- ✓ در تهیه طرح‌های هادی روستایی و جامع و تفصیلی شهری، پهنه‌ی گردشگری لحاظ و به عناصر گردشگری اعم از طبیعی، فرهنگی، تاریخی و زیارتی توجه شود.
- ✓ با لایروبی استخرهای طبیعی و آب‌بندان‌ها و ماهی‌دار کردن آنها، ضمن تولیدات پروتئینی مطمئن و ایجاد اشتغال، با اجرای مسابقات ماهیگیری در سطح روستاها، که یک حرکت گردشگری - ورزشی است می‌تواند به عنوان یک راهکار ارزنده در برنامه ریزی کوتاه مدت گردشگری شهرستان مورد توجه قرار گیرد.
- ✓ مدیریت و حفظ و نگهداری از جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی و تاریخی املش.
- ✓ احداث موزه تاریخ طبیعی و تاریخ کشاورزی در شهر املش طی برنامه‌ریزی میان مدت.
- ✓ طرح ساخت سوئیت‌های اسکان و راه‌اندازی آژانس گردشگری طی برنامه‌ریزی میان مدت.
- ✓ اجرای طرح نمونه گردشگری محدوده کوهستانی خسیل دشت و هلودشت.
- ✓ تعجیل در اجرای طرح گردشگری تالاب زیبای زربیجار بعنوان یکی دیگر از مناطق ویژه گردشگری شهرستان.

منابع و مأخذ:

۱. اخوان ماسوله‌ای، عزیزاله (۱۳۷۸): «قابلیت‌های توسعه در بخش گردشگری استان گیلان»، مجموعه مقالات نخستین همایش توسعه استان گیلان، ناشر سازمان برنامه و بودجه استان گیلان، رشت، صص ۴۹۸-۴۳۷.
۲. اسلامی کجیدی، محسن (۱۳۸۴): شناخت پتانسیل‌ها و تنگناهای طبیعی شهرستان املش با تأکید بر اقلیم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
۳. حسن پور فتیده، ناهید (۱۳۸۵): توانمندی‌های گردشگری شهرستان املش، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی توریسم، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
۴. داس ویل، راجر (۱۳۸۲): مدیریت جهانگردی، ترجمه: اعرابی و ایزدی، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ اول، تهران.
۵. رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۹): جغرافیا و صنعت توریسم، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ چهارم، تهران.
۶. رهبری، مهدی (۱۳۸۴): گردشگری و توسعه پایدار، انتشارات پرهان، چاپ اول، تهران.
۷. رهنمایی، محمدتقی (۱۳۷۷): طرح جامع جهانگردی گیلان، معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، مؤسسه جغرافیا، جلد ۱، تهران.
۸. زمانی، احمد (۱۳۷۴): آثار درآمدی و اشتغال‌زایی جهانگردی و ایرانگردی، نشر مرکز تحقیقات و مطالعات سیاحتی، چاپ اول، تهران.
۹. سازمان جهانی جهانگردی (۱۳۷۹): برنامه ریزی ملی منطقه ای جهانگردی، ترجمه: عبدالله زاده، محمود، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ اول، تهران.
۱۰. سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان (۱۳۷۹): سیمای اقتصادی - اجتماعی شهرستان املش، رشت.

۱۱. عاطفت طلب، مریم (۱۳۸۶): بررسی قابلیت‌ها و توانمندی‌های شهرستان رشت در جذب توریسم و ارائه راهکار جهت توسعه آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی توریسم، دانشگاه آزاد اسلامی رشت.
۱۲. فنل، دیوایی (۱۳۸۵): مقدمه‌ای بر طبیعت‌گردی، ترجمه: علی اولادی، انتشارات دانشگاه مازندران، چاپ اول، ساری.
۱۳. کویت، این (۱۳۷۸): نظریه‌های مدرن در جامعه‌شناسی، ترجمه: محبوبه مهاجر، انتشارات سروش، چاپ اول، تهران.
۱۴. معصومی راد، رضا (۱۳۸۱): بررسی موانع توسعه صنعت گردشگری در استان گیلان، انتشارات اداره کل ارشاد و فرهنگ اسلامی گیلان، چاپ اول، رشت.
۱۵. مولایی هاشجین، نصرالله (۱۳۸۵): «صنایع دستی و توسعه گردشگری در استان‌های ساحلی دریای خزر (فرصت‌ها، چالش‌ها و راهکارها)»، مجله چشم انداز جغرافیایی، سال دوم، شماره ۵، رشت.
۱۶. مولایی هاشجین، نصرالله و حیدر ابراهیمی (۱۳۹۳): «برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری براساس مدل ارزیابی متوازن (BSC) و تأثیر آن بر جذب گردشگر و توسعه شهرستان املش»، مجله جغرافیا، شماره ۴۱، تهران، صص ۹۸-۸۱.
۱۷. نعمتی، نسرین (۱۳۸۴): مجموعه مقالات همایش ظرفیت‌های اقتصادی ایران با تأکید بر وضعیت گردشگری ایران در بستر جهانی شدن، تهران.
۱۸. والا، فرانسوا و بیچریل، یونل (۱۳۸۴): گردشگری بین‌المللی، ترجمه: محمد ابراهیم گوهریان و محمد مهدی کتابچی، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، تهران.
۱۹. فرزین، غلامرضا (۱۳۸۷): سازماندهی شهری، تکنیک شهرسازی، نشر درخشش، چاپ اول، تهران.
20. Zygmund, knysewshi (2004): *Aspects of religious tourism in france. ula wordily program spiritual places.*
21. Apostolopoulos, Y,S .Leivadi, and A. Yinnakis. (2000): *The sociology of Tourism.*
22. Weaver. D .and M, oppermann (2000): *Tourism management , john wiley and sons Austrlia, Ltd.*
23. Mowfor th, Martin and Lanmunt (2003): *Tourism and sustain ability , Routledge, London.*
24. <http://www.Chn.ir/Tourism>.